

### บทที่ 3

## ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนโลกทัศน์ในการดูแลรักษาสุขภาพของคนไทย

### โลกทัศน์ด้านการดูแลรักษาสุขภาพของคนไทยก่อนการปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก

การดูแลรักษาสุขภาพของคนไทยในสมัยนี้ได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากสมัยอยุธยาผ่านทางตำรายาและคัมภีร์แพทย์ ทั้งที่ได้รับความรู้จากแพทย์รุ่นก่อนและการรวบรวมคัดลอกขึ้นมาใหม่ในลักษณะของตำรา คัมภีร์ รวมถึงศิลาจารึก

เมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยคนไทยในสมัยนี้นิยมรักษากันด้วยยาไทย อันประกอบด้วยพืชสมุนไพรและส่วนต่าง ๆ จากสัตว์ มักนำมาต้มเป็นน้ำหรือนำมาบดเป็นผง หรือทำเป็นเม็ด นอกจากจะรักษาด้วยยาแล้วยังใช้การนวดซึ่งเป็นอีกวิธีหนึ่งในการรักษาด้วย อีกทั้งคนไทยในสมัยนี้ยังคงมีความเชื่อดั้งเดิมในการดูแลรักษาสุขภาพหลาย ๆ อย่างที่ชาวตะวันตกถือว่าไม่เป็นวิทยาศาสตร์และอาจทำให้เกิดผลเสียต่อสุขภาพได้

โรคระบาดที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนการปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตกนี้ทำให้มีผู้คนเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก ได้แก่ อหิวาตกโรค และไข้ทรพิษ กระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีมิชชันนารีโปรเตสแตนต์เข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ พร้อมทั้งนำวิทยาการการแพทย์แผนตะวันตกเข้ามาเผยแผ่ด้วย คือเอกเตอร์แดนบิช เบรดเลย์ (Dr. Danbeach Bradley) หรือที่คนไทยเรียกว่า “หมอบรัดเลย์” หมอบรัดเลย์เป็นผู้ที่สำเร็จการศึกษาทางการแพทย์โดยตรงและเป็นผู้นำวิธีการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษอันเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันโรคให้แก่ร่างกายมาใช้กับคนไทยได้สำเร็จ ทำให้สามารถช่วยชีวิตผู้คนได้เป็นจำนวนมาก แต่สำหรับการระบาดของอหิวาตกโรคยังคงไม่มีตัวยารักษา ดังจะพิจารณาได้จากในคราวที่เกิดอหิวาตกโรคระบาดหนักในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ชั้นผู้น้อย คณะเสนาบดี และข้าราชการทุกระดับชั้น ต้องร่วมกันประกอบพิธีอาพาธพินาศเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระราชดำริว่าการระบาดของอหิวาตกโรคครั้งนี้คงไม่มีตัวยาใดที่จะสามารถรักษาโรคให้หายได้ การประกอบพิธีอาพาธพินาศ หรือ พระราชพิธีอาภานาภิยสุตร จึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่อาจจะช่วยบรรเทาความทุกข์ใจที่เกิดจากอหิวาตกโรคระบาดและจากการร่วมกันทำกุศลของทุกฝ่าย อาจช่วยลดบันดาลให้โรคภัยบรรเทาและหายไปได้

พระราชพิธีอาภานาภิยสุตร หรือพิธีอาพาธพินาศ เป็นวิธีขับไล่โรคภัยไข้เจ็บตามความเชื่อดั้งเดิมโดยการจัดให้ยิงปืนใหญ่รอบพระนครตลอดทั้งวันทั้งคืน มีการอัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบรมธาตุ พร้อมด้วยพระราชคณะออกประพรมน้ำพระปริตรทั้งทางบกและทางเรือ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์

ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในในวังปฏิบัติราชการ ตั้งใจทำบุญสวดมนต์ และทำทานโดยการให้จัดซื้อปลาและสัตว์ต่าง ๆ ที่ทำการซื้อขายกันในตลาดทั่วทั้งกรุงเทพมหานครแล้วนำไปปล่อยทั้งหมด ดังพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ความว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ความไข้ซึ่งบังเกิดทั่วไปแก่สมณชีพราหมณ์แลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินครั้งนี้ เพื่อกรรมของสัตว์ ไซ้จะเป็นแต่กรุงเทพมหานครก็หาไม่ เมืองต่างประเทศแลเกาะหมากเมืองไทรก็เป็นเหมือนกัน ซึ่งจะรักษาพยาบาลแก้ไขด้วยคุณยาเห็นจะไม่หาย จึงให้ตั้งพระราชพิธีอาถรรพ์นาฎยสูตร เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือนเจ็ด ขึ้นสิบค่ำ ยิงปืนใหญ่รอบพระนครคืนหนึ่งยั้งรุ่ง แล้วเชิญพระแก้วมรกตแลพระบรมธาตุทั้งพระราชอาสนะ ออกแห่ไปปรียทราญประนํ้าพระปริศรทั้งทางบกทางเรือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงศีล ทั้งพระราชวงศานุวงศ์ ที่มีกรม หากกรมมิได้ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ก็โปรดสั่งมิให้เฝ้า ให้คงกิจราชการเสียมิให้ว่า มิให้ทำ ให้ตั้งใจทำบุญสวดมนต์ให้ทาน... แลให้จัดซื้อปลา แลสัตว์สี่เท้าสองเท้าที่มีผู้จะซื้อขายในท้องตลาดในจังหวัดกรุงเทพมหานคร ทรงปล่อยสิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2504, หน้า 117-118)

ถึงเมื่ออิทธิพลทางการแพทย์แผนตะวันตกจะเริ่มกลับเข้ามาอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวหลังจากที่เลิกการไปตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่อย่างไรก็ตามยังคงไม่ได้รับความนิยมเป็นที่แพร่หลายในหมู่ราษฎร เพียงแต่เริ่มเป็นที่ยอมรับในหมู่พระราชวงศ์และขุนนาง (ข้าราชการ)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถือได้ว่าเป็นยุคเปลี่ยนผ่านที่ประเทศไทยกำลังเปลี่ยนจากสังคมจารีตเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวทางการค้า โดยเฉพาะการค้ากับต่างประเทศอันสัมพันธ์กับการขยายตัวของการค้าโลกที่มีอังกฤษเป็นพลังในการขับเคลื่อนเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้ประเทศไทยเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมืองกับชาติตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษมากขึ้น (บัณฑิต ถั่วชัยชาญ, 2546, หน้า 107)

การขยายตัวทางการค้ากับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่งผลให้ชาวตะวันตกชาติต่าง ๆ เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับประเทศไทยโดยเริ่มจากโปรตุเกสซึ่งเป็นชาติแรกที่เข้ามาติดต่อค้าขายตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

การเข้ามาค้าขายของชาวตะวันตกได้มาพร้อมกับวิทยาการความรู้และเทคโนโลยีต่าง ๆ แบบตะวันตกด้วย ซึ่งเป็นสิ่งแปลกใหม่ในสังคมไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับรู้ถึงกระแสความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และทรงตระหนักถึงความสำคัญของวิทยาการต่าง ๆ แม้ว่าพระองค์จะทรงเจริญวัยและได้รับการอบรมมาในสังคมไทยแบบจารีต แต่ภูมิหลังของพระองค์เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ผู้กำกับราชการกรมท่า ทำให้พระองค์ทรงมีโอกาส

ได้รู้จัก เรียนรู้ และเข้าใจในวัฒนธรรมภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ของชาวต่างประเทศ ทั้งชาวตะวันตก และตะวันออก จึงทำให้พระองค์ทรงมีพระวิสัยทัศน์กว้างไกล ทรงตระหนักในความเจริญก้าวหน้า ของชาติตะวันตกเป็นอย่างดี ทรงเกรงว่า ความรู้หรือภูมิปัญญาไทยบางอย่างจะหมดความสำคัญลง และถูกแทนที่ด้วยเทคโนโลยีแบบตะวันตก เช่น ในกรณีที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเรือสำเภาแบบจีนที่ใช้กันอยู่ในเวลานั้นขึ้นที่วัดยานนาวา เพราะทรงตระหนักว่าต่อไปเรือสำเภาแบบจีนจะไม่มีใครใช้อีกต่อไป และทรงพิจารณาเห็นว่า การค้าสำเภาเงินที่เคยทำรายได้อย่างงดงามให้แก่ราชสำนักไทย นั้นกำลังจะหมดไป กำลังจะถูกแทนที่ด้วยเรือกลไฟแบบตะวันตกและการค้าแบบเสรี ซึ่งสอดคล้องกับกระแสพระราชดำริสตอนใกล้สวรรคตที่ทรงเห็นว่าพม่าและญวนไม่ใช่คู่แข่งหรือศัตรูของไทย อีกต่อไป และทรงเตือนให้ระวังฝรั่งไว้ให้ดี ความรู้ใดที่เห็นว่าดีมีประโยชน์ก็ควรเรียนรู้ไว้ แต่อย่าเลื่อมใสนับถือไปทีเดียว

สิ่งที่ยืนยันถึงแนวพระราชดำริข้างต้น ได้เป็นอย่างดีคือบทบาทของพระองค์ในการวางรากฐานทางเศรษฐกิจ โดยใช้ระบบภาษีอากร สังคม และวัฒนธรรมในช่วงเวลานั้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้น

ผลจากการวางรากฐานทางด้านเศรษฐกิจโดยการเพิ่มชนิดของภาษีอากรให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในตอนนั้นส่งผลให้สถานะทางการเงินมั่นคง มีรายได้เข้ารัฐเป็นจำนวนมากเพียงพอกับค่าใช้จ่ายในด้านต่าง ๆ ของรัฐ จากเดิมที่สถานะทางการเงินของรัฐในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเงินไม่พอใช้จ่ายในราชการแผ่นดิน ครั้นถึงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏว่ามีเงินและทองคำในท้องพระคลังเหลือเป็นเงินคงคลังกว่าสี่หมื่นชั่ง และเงินจำนวนนี้เองที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้เป็นค่าปรับแก่ฝรั่งเศส เมื่อพ.ศ.2436 ในกรณีพิพาทไทย-ฝรั่งเศส หรือที่รู้จักกันในชื่อวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 (บันทึก ลือชัยชาญ, 2546, หน้า 108)

ด้านสังคมและวัฒนธรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานด้านความรู้ ทรงให้ความสำคัญกับข้อมูลและการเปิดรับความรู้ใหม่ ๆ จากตะวันตกอย่างรู้เท่าทัน อาจกล่าวได้ว่าเป็นสมัยที่ชนชั้นนำไทยพยายามให้คนทั่วไปรับรู้การเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตกและเลือกรับ ปรับเปลี่ยน พร้อมทั้งนำมาใช้อย่างระมัดระวัง กล่าวคือ เลือกรับวิทยาการความรู้ต่าง ๆ ทั้งทางการแพทย์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในขณะเดียวกันก็พยายามป้องกันมิให้ชาวไทยเปลี่ยนไปนับถือคริสต์ศาสนา โดยการส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางและจริงจังทั้งในด้านองค์ความรู้ และศาสนสถาน ดังจะพิจารณาจากการที่ทรงสนับสนุนให้มีการสอบนักธรรมสนามหลวง (ให้เจ้าฟ้ามงกุฎเป็นประธาน) นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชวงศ์ และเหล่าขุนนางยังนิยมสร้างกุศลด้วยการสร้างวัดประจำพระองค์และประจำตระกูลขึ้นเป็นอันมาก

จากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับความรู้และทรงเปิดรับวิทยาการและความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ได้อย่างรู้เท่าทันส่งผลให้การแพทย์แผนตะวันตก

ค่อย ๆ เติบโต และได้รับการยอมรับมากขึ้นตลอดรัชสมัยของพระองค์และรัชสมัยต่อมาคือ รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การแพทย์แผนตะวันตกยังได้รับโอกาสในการเติบโตและแผ่ขยายอย่างกว้างขวางและรวดเร็วยิ่งขึ้น

### จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต และเจ้าฟ้ามงกุฎไฉนเสวยราชสมบัติทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งนั้นพระองค์ได้ทรงสถาปนาเจ้าฟ้าจุฑามณี พระอนุชาร่วมพระมารดาเดียวกันขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระมหาอุปราช หรือเรียกกันในสมัยนั้นว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรู้พื้นฐานทางการแพทย์แผนไทยพอสมควร เพราะทรงสนพระทัยเป็นการส่วนพระองค์ ในขณะเดียวกันในระหว่างผนวชได้ทรงติดต่อกับชาวตะวันตก และได้ทรงเรียนรู้เกี่ยวกับการแพทย์แผนตะวันตกจากหมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศส และกลุ่มมิชชันนารีชาวอเมริกันที่ส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษามาทางด้านการแพทย์โดยตรง ดังเช่นหมอบรัดเลย์ซึ่งทรงคุ้นเคยเป็นพิเศษ (ประทีป ชุมพล, 2541, หน้า 86)

ความสำเร็จในการทดลองปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษของหมอบรัดเลย์ เป็นเครื่องยืนยันได้ถึงความสามารถทางด้านการแพทย์ของหมอบรัดเลย์ ซึ่งยังผลให้หมอบรัดเลย์ได้รับการยอมรับจากเจ้านายชั้นสูงและราษฎรทั่วไปเพิ่มขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้หนึ่งที่มีอบความไว้วางใจแก่หมอบรัดเลย์ ดังจะพิจารณาได้จากกรณีที่พระองค์ทรงมอบหมายให้หมอบรัดเลย์เป็นผู้ดูแลรักษาพระสนมของพระองค์ภายหลังการคลอด หมอบรัดเลย์เลยได้โอกาสแสดงการผดุงครรภ์แบบตะวันตก โดยนำเอาวิธีการสูติกรรมและการรักษาพยาบาลแบบใหม่มาดำเนินการ แต่ในการดำเนินการต้องยินยอมให้พระสนมมีการอยู่ไฟภายหลังคลอดดั้งเดิม แม้ว่าหมอบรัดเลย์ในฐานะที่เป็นแพทย์ชาวตะวันตกจะมองเห็นถึงผลเสียของการอยู่ไฟว่า อาจทำให้หญิงหลังคลอดบางคนที่มีร่างกายอ่อนแอทนความร้อนไม่ได้อาจเกิดล้มป่วย และเป็นอันตรายถึงชีวิต

ความพยายามเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการผดุงครรภ์ตามแบบตะวันตกของหมอบรัดเลย์ให้หญิงไทยเลิกการอยู่ไฟหลังคลอด รับประทานอาหารที่มีคุณค่ามีประโยชน์ต่อร่างกาย และมีการรักษาพยาบาลแบบสมัยใหม่ ยังคงไม่ได้รับความสนใจจากหญิงไทยมากนัก เพราะการอยู่ไฟเป็นประเพณีปฏิบัติที่ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน หมอบรัดเลย์ใช้ความพยายามเผยแพร่ความรู้และวิธีการผดุงครรภ์แบบตะวันตกมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้จากการที่หมอบรัดเลย์เรียบเรียงตำราสูติศาสตร์ขึ้นทูลเกล้าถวาย ชื่อ คัมภีร์ครรภ์รักษา (Treatise on Midwifery) (มาลี สิทธิเกรียงไกร, 2543, หน้า 70)

อย่างไรก็ตามการดูแลรักษาพยาบาลของหมอบรัดเลย์แค่พระสนมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลังการคลอคนั้น ทำให้พระสนมไม่มีอาการแทรกซ้อนมากนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มีพระราชหัตถเลขาแสดงความขอบคุณพร้อมทั้งพระราชทานเงินรางวัลแก่หมอบรัดเลย์และหมอเฮาส์ ความว่า

“คุณหมอผู้มีเกียรติ ข้าพเจ้ารู้สึกขอบใจท่านเป็นอย่างมาก สำหรับความชำนาญและการวางยาของท่านที่ได้ทำต่อสนมที่รักของข้าพเจ้า ซึ่งเป็นมารดาของบุตรหญิงคนเล็กของข้าพเจ้า โดยช่วยชีวิตของสนมมิให้ประสบความตาย ซึ่งจวนจะอยู่แล้ว พอข้าพเจ้าทราบแน่ชัดว่าเธอรอดชีวิตแล้วก็รีบส่งความขอบใจมายังท่านทันที ข้าพเจ้าขอให้ท่านรับเงิน 200 บาท เพื่อเป็นรางวัลแก่ดร. บรัดเลย์ที่ได้รักษาสนมให้หาย และอีก 40 บาท เป็นรางวัลแก่ดร. เฮาส์ที่ได้ดูแลช่วยเหลือข้าพเจ้า. บรัดเลย์ ข้าพเจ้าวางใจในวิธีการรักษาพยาบาลในการคลอคนบุตรของยุโรปและของอเมริกาแต่มีความเสียใจที่จะแจ้งให้ทราบว่า ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะทำให้สนมผู้นี้มีความเชื่อมั่น ก่อนที่ความตายจะคุกคามเธอ เพราะญาติพี่น้องจำนวนมากของเธอจงใจให้เธอปฏิบัติตามประเพณี การรักษาพยาบาลของท่านครั้งนี้ นับว่าเป็นการอัศจรรย์ที่สุดในพระบรมมหาราชวังนี้ ข้าพเจ้าคงเป็นสหายและผู้ปรารถนาดีของท่านสืบไป” สมเด็จพระปรมินทรมหามงกุฎ รัชสมัยแห่งประเทศไทย (เฟลด์ส, 2504, หน้า 72-73)

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงอีกพระองค์หนึ่งที่กล่าวได้ว่าทรงมีความคุ้นเคยกับมิชชันนารีมาตั้งแต่ยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าจุฑามณี โดยได้มีเหตุการณ์ที่ทำให้พระองค์ถึงกับจะเลิกใช้ยาไทยหมอไทยในการรักษาพยาบาล กล่าวคือ เมื่อหม่อมของพระองค์ได้ประสูติพระธิดาและต้องอยู่ไฟเป็นเวลา 1 เดือน รวมทั้งต้องให้พระธิดาได้ดื่มนมจากที่เลี้ยงนางนม ซึ่งเป็นประเพณีที่มีมากันช้านานในหมู่ราชวงศ์และผู้ดีชั้นสูง (นายหนวย, 2508, หน้า 39) ต่อมาไม่นานพระธิดาและหม่อมของพระองค์ก็สิ้นพระชนม์ เจ้าฟ้าจุฑามณีเสียพระทัยเป็นอย่างมาก ถึงกับมีพระดำรัสว่าจะเลิกใช้ยาไทยและเลิกรักษากับหมอไทยทีเดียว และเมื่อเจ้าฟ้าจุฑามณีได้รับการสถาปนาเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ส่งเสริมวิทยาการและเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลจากแบบไทยมาเป็นนิยมตามแบบมิชชันนารี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเอื้อเฟื้อมิชชันนารีด้วยเช่นกัน ดังจะพิจารณาได้จาก การที่พระองค์ทรงพระราชทานพระราชนุญาตให้คณะมิชชันนารีอเมริกันเข้าที่ในการเผยแพร่ศาสนาและรักษาโรคต่อไปได้

หลังจากนั้นมิชชันนารีก็ได้มีโอกาสดำเนินการสอนภาษาอังกฤษแก่เจ้านายฝ่ายในด้วยวิทยาการและความรู้ทางตะวันตก การดูแลรักษาสุขภาพตามแผนตะวันตกจึงเริ่มเป็นที่แพร่หลายนับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

## ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์

สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของยุโรปที่จะเปลี่ยนจากยุคกลางเป็นสมัยใหม่ เปลี่ยนจากอำนาจที่ศาสนาควบคุมอยู่มาเป็นสมัยแห่งวิทยาการและปัจเจกภาพหรือความเป็นตนเอง (Individualism) คนยุคกลางมองโลกว่าเป็นแหล่งของความมืดบอด สถานภาพของมนุษย์ตกต่ำ แต่โลกสมัยใหม่เป็นโลกแห่งความเบิกบานสว่างไสว มีชีวิตจิตใจ มีชีวิตชีวา ใฝ่ใจศึกษาค้นคว้า โดยย้อนกลับไปศึกษาอารยธรรมกรีกและโรมัน ปัญญาชนรุ่นใหม่ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาถูกเรียกว่านักมนุษยธรรมวิทยา การฟื้นฟูการศึกษาในสมัยนี้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทุกอย่างในชีวิตมนุษย์ คนหันไปสนใจวิชาคณิตศาสตร์ สนใจเรียนรู้จักรวาลมากขึ้น วิชาการแพทย์ก็ขยายตัวออกห่างจากศรัทธาในศาสนาของยุคกลางออกไป หันไปเรียนรู้ตำราของฮิปโปเครติส (Hippocrates) และกาเล็น (Galen) แพทย์กรีกโบราณ แพทย์สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาเลิกวิธีการรักษาโดยเอาแท่งตะกั่วหนัก ๆ วางบนตัวคนไข้ตามตำราของยุคกลาง ซึ่งจะใช้น้ำหนักตะกั่วต่าง ๆ กัน ตามระยะข้างขึ้นข้างแรมของพระจันทร์ แต่เริ่มไปศึกษาในทางกายวิภาควิทยา (Anatomy) และมีการผ่าศพออกตรวจดู (ม.ร.ว. แสง โสม เกษมศรี, 2515, หน้า 9)

ชาวยุโรปในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาเปลี่ยนความสนใจในชีวิตและโลกหน้า หันมาสนใจชีวิตในโลกปัจจุบันมากขึ้น สนใจสิ่งแวดล้อมรอบตัวมากขึ้น มีความเป็นตัวของตัวเอง รู้จักแสวงหาความรู้ และสรุปความเชื่อของตนเอง นักปฏิรูปศาสนาเชื่อว่าองค์การคริสต์อันและดีความต่าง ๆ ในพระคัมภีร์ไม่ถูกต้อง แต่ยังไม่มีการตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับพระคัมภีร์โดยตรง จนกระทั่งถึงยุคแห่งเหตุผลนักปรัชญาได้ศึกษาและตั้งคำถามเกี่ยวกับข้อความต่าง ๆ ในพระคัมภีร์ และพยายามค้นหาคำตอบที่เป็นจริง ซึ่งคำตอบส่วนใหญ่ก็ขัดกับข้อความในพระคัมภีร์ที่เชื่อกันมาเป็นเวลานาน นอกจากนั้นยังได้เสนอวิธีแสวงหาความจริง จนทำให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ถูกต้องตรงกับความเป็นจริง ทำให้ค้นพบความจริงเกี่ยวกับโลกหลายประการ เช่น การพิสูจน์ให้เห็นจริงว่าโลกมีฐานกลม เป็นต้น (ม.ร.ว. แสง โสม เกษมศรี, 2515, หน้า 38-41)

การปฏิรูปศาสนาทำให้อำนาจของสันตะปาปาซึ่งเคยเป็นที่เคารพสูงสุดในยุโรปสมัยกลางลดลง พระมหากษัตริย์และชาติเพิ่มพูนความสำคัญขึ้นในพระราชอาณาจักรของแต่ละพระองค์ มีการให้ความสำคัญเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์มากขึ้น เป็นแรงจูงใจให้ชาวยุโรปชวนขวายศึกษาหาความรู้ในด้านต่าง ๆ อย่างกว้างขวางขึ้น นอกจากนั้นกษัตริย์ของประเทศสำคัญ ๆ ในยุโรปหลายประเทศยังสนับสนุนที่จะทำให้ประเทศของพระองค์เจริญก้าวหน้าและมีอำนาจในทุกทาง จึงได้ทรงจัดให้ประชาชนได้รับการศึกษาดีขึ้น จนในที่สุดชาวยุโรปกลุ่มหนึ่งที่เราเรียกว่า “นักปรัชญา” (Philosopher) ก็สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล สามารถสร้างกฎต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับธรรมชาติหรือวิทยาศาสตร์ขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 และการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ก็ได้ก่อให้เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมขึ้นตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 (ม.ร.ว. แสง โสม เกษมศรี, 2515, หน้า 61)

การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์เป็นการปฏิวัติความคิดของมนุษย์จากความเชื่อในทฤษฎีเก่า ๆ ที่ไม่มีการพิสูจน์ด้วยหลักเหตุผลมาเป็นความเชื่อในสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยเหตุผลที่มีอยู่ในธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อนี้ได้พัฒนาอย่างช้า ๆ มาตั้งแต่สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาและตลอดสมัยที่ گذากยี่ เรื่องอำนาจ ความมีเหตุผลของมนุษย์ โดยเฉพาะชาวยุโรปได้ทำให้ค้นพบกฎต่าง ๆ เกี่ยวกับธรรมชาติมากมาย จนสามารถนำมาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ อย่างรวดเร็วในคริสต์ศตวรรษที่ 18 (วิลเลียม เอช. แมคนีลล์, 2519, หน้า 269-270)

การปฏิวัติอุตสาหกรรมเป็นผลพวงของการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ซึ่งนักประดิษฐ์ทั้งหลายได้นำเอากฎทางธรรมชาติมาคิดประดิษฐ์เครื่องมือ เครื่องจักร ขึ้นใช้ในการผลิตสินค้าในลักษณะโรงงาน ซึ่งทำให้ผลิตสินค้าได้คราวละมาก ๆ (Mass Production) เพื่อสนองความต้องการของประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างมาก

ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โลกตะวันตกเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว มีการพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน วิทยาการด้านอื่น ๆ ก็ขยายตัวอย่างกว้างขวาง การค้นพบความรู้ใหม่ทางวิทยาศาสตร์สาขาต่าง ๆ เจริญรุ่งเรืองจนดูเหมือนว่าความลึกลับในจักรวาลนี้ไม่มีอีกต่อไป ชีวิตความเป็นอยู่ของมวลมนุษย์สะดวกสบายมากขึ้น นอกจากความเจริญก้าวหน้าและความสะดวกสบายแล้ว คริสต์ศตวรรษที่ 19 นี้ยังเป็นช่วงของการแสวงหาอาณานิคมตามทวีปต่าง ๆ ทั้งอัฟริกา อเมริกา เอเชีย ไมเนอร์ เอเชียใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียตะวันออก เป็นต้น (ม.ร.ว. แสง โสม เกษมศรี, 2515, หน้า 189-192)

การปฏิวัติทางด้านอุตสาหกรรม ทำให้ชาติยุโรปต้องแสวงหาแหล่งวัตถุดิบป้อนโรงงาน และประเทศทางเอเชียหลายแห่งรวมทั้งประเทศไทยก็เป็นแหล่งวัตถุดิบ แหล่งระบายสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมที่สำคัญยิ่งของยุโรป ชาวยุโรปจึงสนใจที่จะเข้ามาแสวงหาอาณานิคม และเข้ายึดครองประเทศต่าง ๆ ประเทศไทยแม้จะยังคงรักษาเอกราชไว้ได้ แต่ก็ต้องได้รับความกระทบกระเทือนจากภัยลัทธิจักรวรรดินิยมด้วย จึงเป็นสาเหตุให้ต้องเร่งปรับปรุงประเทศครั้งใหญ่นับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

## 1. การเข้ามาและบทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์

### 1.1 การเข้ามาของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์

คณะมิชชันนารีได้พยายามเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มิชชันนารีมีความพยายามในการเผยแพร่คริสต์ศาสนาและถ่ายทอดวิทยาการตะวันตกให้แก่คนไทย แต่เนื่องจากขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ค่อยชื่นชมกับคณะมิชชันนารี และชนชาติตะวันตกมากนัก อีกทั้งขุนนางอาวุโสทั้งหลายต่างก็มีความหวาดกลัวชนชาติตะวันตก เพราะการที่อังกฤษเข้ามารุกรานประเทศเพื่อนบ้านเช่นจีนและพม่าทำให้ชนชั้นปกครองมีความ

หวาดกลัวต่อการเข้ามาของประเทศตะวันตก

นอกจากนี้ความรู้ต่าง ๆ และวิทยาการสมัยใหม่ที่มีมิชชันนารีนำเข้ามา ล้วนแต่เป็นสิ่งแปลกใหม่ และเป็นแนวคิดที่แตกต่างกัน เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับความเจ็บป่วย คนไทยสมัยก่อนเชื่อว่าเกิดจากผีหรือความแปรปรวนของธาตุในร่างกาย ขณะที่มิชชันนารีปฏิเสธความเชื่อพื้นฐานของคนไทย และต้องการให้คนไทยเชื่อมั่นในพระเจ้าและพระเจ้าจะช่วยให้หายจากความเจ็บป่วย

แม้แต่ในสภาพความเป็นอยู่ทางสังคม มิชชันนารีก็มีข้อวิจารณ์เมืองไทยว่าเป็นเมืองสกปรก ขาดการควบคุมด้านสุขาภิบาล จึงเป็นเหตุให้เกิดโรคภัยร้ายแรงต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นที่มิชชันนารีจะต้องนำสิ่งใหม่เข้ามาเพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลง เช่น หมอบรัดเลย์ เสนอให้รัฐออกกฎหมายบังคับให้ประชาชนทำความสะอาดบ้านเรือน เพื่อป้องกันการระบาดของโรค เป็นต้น

การเริ่มต้นงานด้านสาธารณสุขของมิชชันนารีเริ่มขึ้นเมื่อพ.ศ.2371 เมื่อมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ได้เดินทางมาประเทศสยาม เพื่อต้องการเผยแพร่ศาสนา พร้อมกับการนำความรู้ด้านการแพทย์ตะวันตกและการศึกษา มาเป็นการชักจูงให้ประชาชนสนใจศาสนาคริสต์ แต่การเผยแพร่ในระยะแรกสามารถกระทำในชุมชนชาวจีนเท่านั้น ในระหว่างพ.ศ.2371-2471 มีมิชชันนารีที่เป็นแพทย์ปริณญาเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในประเทศไทย จำนวนทั้งสิ้น 46 คน มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าของระบบการแพทย์แผนตะวันตกในเมืองไทย

ความรู้เดิมเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลตามปว้ยไข้ของชาวไทยคือการใช้สมุนไพร และวิธีการรักษาแบบพื้นบ้าน จนกระทั่งในปีพ.ศ.2371 มิชชันนารีสองท่านคือ ศาสนาจารย์นายแพทย์คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์ (Rev. Carl Augustus Friedrich Gutzlaff) ชาวเยอรมัน และศาสนาจารย์จาคอบ ทอมลิน (Rev. Jacob Tomlin) ชาวอังกฤษ เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ให้แก่ชาวจีน เนื่องจากในขณะนั้นชาวไทยส่วนใหญ่ยังอยู่ภายใต้การปกครองระบบเจ้าขุนมูลนาย บ่าวไพร่ต้องเชื่อฟังเจ้านาย และเจ้านายทั้งหลายยังมีความนิยมรักษาด้วยการแพทย์แผนไทยอยู่มาก

มิชชันนารีทั้งสองท่านได้มีการแจกหนังสือเกี่ยวกับคริสต์ศาสนาซึ่งพิมพ์เป็นภาษาจีน พร้อมกับการแจกยารักษาโรค ซึ่งการแจกยารักษาโรคนี้ได้ผลเป็นอย่างดี จึงเป็นที่ชักจูงให้ชาวไทยบางส่วนและชาวจีนได้เห็นถึงประสิทธิภาพของการรักษาแบบแผนตะวันตก และทำให้คนไทยได้เรียกพวกมิชชันนารีที่ได้แจกยารักษาโรคว่า “หมอ”

นอกจากมิชชันนารีทั้งสองท่านที่ได้กล่าวมาในข้างต้นแล้ว ยังมีศาสนาจารย์เดวิด เอเบิล (Rev. David Abeel) ซึ่งเป็นมิชชันนารีประจำตะวันออกของคณะอเมริกันบอดออฟคอมมิชชันเนอร์ ฟอรัฟเฟรน มิชชันส์ (American Board of Commissioner for Foreign Mission) ได้เข้ามาทำงานต่อ แนวทางการทำงานของเอเบิลก็ได้ยึดถือตามแบบมิชชันนารีกุตสลาฟฟ์ และทอมลิน คือ แจกหนังสือเผยแพร่ที่ได้พิมพ์เป็นภาษาไทย แล้วแจกใบปลิว และแจกยารักษาโรค ในช่วงนี้คนไทยที่เคยมารับการรักษาและรับแจกหนังสือมีจำนวนน้อยลง เพราะมีประกาศจากทางการห้ามคนไทยรับแจกหนังสือจากมิชชันนารี แต่ก็ยังมีบางคนที่มารอรับการแจกยารักษาโรค



อยู่บ้าง อย่างไรก็ตาม เอบิลได้เพิ่มปริมาณการแจกยารักษาโรคให้มากขึ้นเรื่อย ๆ และยังหาวิธีการที่จะจูงใจผู้คนให้มานับถือศาสนาคริสต์ โดยกำหนดวันเวลาที่จะแจกยารักษาโรคในโรงสวดเป็นบางช่วงเวลา เพื่อที่จะได้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ไปด้วย

นอกจากนี้มีมิชชันนารีอื่น ๆ ที่ได้เข้ามาทำการเผยแพร่ศาสนาโดยได้ยึดถือแนวทางตามแบบที่มิชชันนารีรุ่นก่อนได้เคยทำไว้ ทั้งการแจกหนังสือและการแจกยารักษาโรค แต่มีมิชชันนารีสังกัดคณะอเมริกันเพรสไบทีเรียนผู้หนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการแพทย์การสาธารณสุขเป็นอย่างมากคือ นายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์

วิธีการแจกยารักษาโรคของหมอบรัดเลย์จะแตกต่างจากมิชชันนารีอื่น ๆ บ้าง กล่าวคือ ถ้ามีผู้มาขอยารักษาโรค เขาจะให้คนป่วยเหล่านั้นสวดมนต์และอ่านพระคัมภีร์ก่อนที่จะให้ยารักษาโรค เพื่อเป็นการชักจูงให้คนป่วยเห็นความศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า เมื่อสวดมนต์แล้วกินยาจะได้หายดี และต่อไปจะได้มีความเชื่อในพระเจ้ามากขึ้น การทำงานของหมอบรัดเลย์นอกจากจะทำการตามแนวทางที่มิชชันนารีรุ่นเก่าได้บุกเบิกก่อนแล้วนั้น ก็ได้มีการปรับปรุงวิธีการแจกยารักษาโรคดังที่กล่าวมาข้างต้น ผลพวงของการรักษาโดยการจูงใจให้คนไข้รู้สึกว่าการที่จะหายขาดจากโรคต้องมีความเชื่อและศรัทธาในตัวพระเจ้ายกก่อน และยาที่ได้กินจะทำให้โรคภัยต่าง ๆ หายไป ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีผู้คนเลื่อมใสและเชื่อถือนายของมิชชันนารีเพิ่มมากขึ้น

## 1.2 บทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถือได้ว่าเป็นสมัยก่อนการปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก ในสมัยนี้บทบาทของการแพทย์แผนตะวันตกได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการแพทย์แผนไทยมาก ทั้งในด้านของวิธีการรักษาและตัวยา กล่าวคือ การเข้ามาของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์นั้น นอกจากจะเข้ามาเพื่อเผยแพร่ศาสนาแล้วยังมีบทบาทต่อการดูแลสุขภาพสุขภาพของคนไทยด้วย อันได้แก่ การรักษาโรคทั่วไป การป้องกันโรคระบาด การผ่าตัด และการสูติกรรม

### 1.2.1 การรักษาโรคทั่วไป

หมอบรัดเลย์เป็นมิชชันนารีที่สำเร็จการศึกษาทางการแพทย์โดยตรง ได้ทำการเปิดรับรักษาคนป่วยโดยใช้บริเวณใต้ถุนบ้านพักของตนในกรุงเทพฯเป็นที่ทำการ เรียกว่า “โอสถศาลา” นับได้ว่าเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ชาวตะวันตกได้เข้ามาทำการรักษาพยาบาล อย่างไรก็ตามเมื่อเขาเปิดรับรักษาคนป่วยในวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ.2378 นั้น ปรากฏว่ามีคนป่วยมาขอรับการรักษาเพียงวันละประมาณ 100 คน โดยส่วนมากเป็นชาวจีนที่มีอาการหนักยากแก่การรักษาให้หายได้แล้วทั้งสิ้น (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, 2508, หน้า 31-32)

วิธีการรักษาคนป่วยของหมอบรัดเลย์จะทำโดยให้คนป่วยสวดมนต์และอ่านพระคัมภีร์ก่อนที่จะรักษา ทั้งนี้เพื่อให้คนป่วยเกิดความศรัทธาในพระเจ้า และเชื่อว่าพระเจ้าจะทำให้คนป่วยหายจากโรคได้ ดังได้กล่าวไปข้างต้นแล้วว่า ผู้ที่มาขอรับการรักษาส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีน ทั้งนี้เพราะคนไทยยังไม่มี ความเชื่อถือนายของหมอบรัดเลย์และมิชชันนารี จนกระทั่ง

กิตติศัพท์ในผลการรักษาของหมอบรัดเลย์เป็นที่ล่งรู้ไปถึงพระยาอภัยภทรหมอบรัดเลย์จึงได้ถูกเชิญตัวไปทำการทดลองตรวจรักษาโรคเกี่ยวกับเท้าที่บ้าน แต่ในตอนแรกพระยาอภัยภทรหมอบรัดเลย์ยอมให้ตรวจดูเท้าเพียงข้างเดียวเพราะยังไม่มั่นใจว่าหมอบรัดเลย์จะสามารถรักษาให้หายได้ ต่อมาเมื่อหมอบรัดเลย์ได้ตรวจและได้พูดคุยกันเป็นที่เข้าใจแล้ว พระยาอภัยภทรหมอบรัดเลย์จึงได้ยอมให้ตรวจรักษาเท้าทั้งสองข้าง ดังความว่า “วันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๓๘๘ พระยาอภัยภทรหมอบรัดเลย์ให้เชิญตัวไปหาที่บ้าน เพื่อตรวจดูโรคที่เท้าได้เป็นมาแล้วประมาณ ๒๐ ปี เมื่อหมอบรัดเลย์ไปถึง ไม่ใคร่จะยอมให้ตรวจเท้าทั้งสองข้าง ให้ตรวจและลองรักษาข้างเดียวก่อน ครั้นหมอบรัดเลย์ตรวจและพูดจาถูกต้องเป็นที่พอใจ จึงได้ยอมให้ตรวจ และรักษาทั้งสองข้าง” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, 2508, หน้า 56)

หลังจากนั้นหนึ่งสัปดาห์ พระยาอภัยภทรหมอบรัดเลย์ก็หายเป็นปกติ และให้คนมาแจ้งแก่หมอบรัดเลย์ว่า ในภายหน้าหากเกิดการเจ็บป่วยขึ้นอีกจะขอทำการรักษากับหมอบรัดเลย์เสมอ ดังความว่า “ท่านหายจากโรคที่เป็นแล้ว ขอขอบใจหมอบรัดเลย์มาก ถ้าต่อไปภายหน้ามีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นแก่ท่านแล้ว จะต้องขอให้หมอบรัดเลย์เสมอ” (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, 2508, หน้า 56)

จากผลสำเร็จในการรักษาพระยาอภัยภทรหมอบรัดเลย์ ทำให้หมอบรัดเลย์ได้รับความเชื่อถือมากขึ้น ในหมู่เจ้านายและขุนนาง เพราะหลังจากการรักษาในครั้งนี้มีผลให้หมอบรัดเลย์ได้รับเชิญเข้าไปทำการรักษาเจ้านายที่วังและตามบ้านขุนนางมากขึ้น นอกจากนี้คนป่วยที่มารับการรักษาที่โอสถศาลาก็มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน (ยุวดี ตปนียากร, 2522, หน้า 82)

เมื่อครบ 2 ปีที่เปิดโอสถศาลา ปรากฏว่ามีคนป่วยในบัญชีเพิ่มมากขึ้นเป็น 5,025 คน ทำให้ในปีต่อมาหมอบรัดเลย์ได้ลดการตรวจรักษาคอนป่วยลงเหลือเพียงวันละประมาณ 50 – 60 คน และใช้เวลาที่เหลือในแต่ละวันในการทำงานด้านอื่น ๆ ได้แก่ การพิมพ์ การเผยแพร่ศาสนา และการศึกษา แต่ในส่วนของผู้มิชชันนารีอื่น ๆ ยังคงรับทำการตรวจรักษาตามปกติ ภายหลังจากปีพ.ศ. 2380 หมอบรัดเลย์ยังตรวจรักษาคอนป่วยที่โอสถศาลา แต่เปลี่ยนไปตรวจรักษาตามบ้านของคนป่วยแทน เพื่อที่จะได้โอกาสสั่งสอนและเผยแพร่ศาสนาด้วย นอกจากนี้ในทุกวันอาทิตย์เขาจะรับรักษาคอนป่วยเฉพาะที่โบสถ์เท่านั้น ทำให้ปีหนึ่ง ๆ หมอบรัดเลย์สามารถรักษาคอนป่วยได้ถึง 500 คน (Lord, 1969, p.75)

จะเห็นได้ว่าเมื่อมีคนเชื่อถือในการรักษาของพวกมิชชันนารีเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากแล้ว หมอบรัดเลย์จึงได้กลับมาเน้นการเผยแพร่ศาสนาอีกครั้ง โดยกระทำควบคู่ไปกับการรักษาคอนป่วย ส่วนงานตรวจรักษาคอนป่วยที่โอสถศาลาก็ยังคงมีมิชชันนารีคนอื่นดำเนินการต่อไป

### 1.2.2 การป้องกันโรคระบาด

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคนไทยต้องประสบกับการระบาดของโรคต่าง ๆ หลายโรค แต่โรคที่ได้คร่าชีวิตคนไทยในสยามขณะนั้นไปเป็นจำนวนมากได้แก่ อหิวาตกโรค และไข้ทรพิษ อหิวาตกโรคเป็นโรคระบาดที่มักเกิดขึ้นในประเทศเขตร้อน และในสมัยรัตนโกสินทร์

ตอนต้นนี้ได้เกิดอหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่ถึงสองครั้ง ครั้งแรกอหิวาตกโรคระบาดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การระบาดครั้งนี้ยังคงไม่มีตัวยาหรือวิธีการรักษาใดที่จะรักษาหรือหยุดยั้งโรคได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพิธีอาถรรพณ์ยถากรรม หรือ พิธีอาพาธพินาศ พิธีนี้ประกอบขึ้นเพื่อเป็นการบำรุงขวัญกำลังใจแก่ราษฎรที่ต้องเผชิญกับอหิวาตกโรคโดยที่ไม่มีทางรักษา

หลังจากนั้นอหิวาตกโรคได้ระบาดใหญ่อีกครั้งในปีพ.ศ.2392 ครั้นกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และถึงแม้ในรัชสมัยนี้จะเป็นช่วงที่มีขันทันนารีได้เดินทางเข้ามาประเทศสยามแล้วแต่พวกมิชชันนารีก็ยังไม่มียาหรือวิธีการรักษาอหิวาตกโรคเช่นกัน

นอกจากการระบาดของอหิวาตกโรคแล้ว ไข้ทรพิษหรือโรคฝีดาษยังเป็นโรคระบาดอีกโรคหนึ่งที่สามารถติดต่อกันได้ง่ายยิ่งกว่าการระบาดของอหิวาตกโรค แต่อย่างไรก็ตามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มิชชันนารีได้เข้ามามีส่วนช่วยยับยั้งการระบาดของไข้ทรพิษโดยใช้วิธีการปลูกฝีและมิชชันนารีผู้ซึ่งนำวิธีการปลูกฝีมาทดลองใช้ป้องกันไข้ทรพิษได้เป็นผลสำเร็จ คือ หมอบริดเลย์ ทั้งนี้หมอบริดเลย์มีแรงจูงใจในการค้นหาวิธีการรักษาและป้องกัน

ไข้ทรพิษ เพราะบุตรสาวของเขาต้องเสียชีวิตด้วยโรคนี้ ดังความว่า

ในปีพ.ศ.๒๓๘๘ เป็นปีที่ฝีดาษระบาดร้ายแรงมากในบางกอก คืบหนึ่งข้าพเจ้าเกิดคิดขึ้นมาว่าหนึ่งในระหว่างที่นอนคำนึงอยู่ว่าการปลูกฝีน่าจะเป็นคุณูปการแก่ผู้คนเหล่านี้ ในขณะที่ยังไม่มียาฉีดขึ้นการปลูกฝีเป็นการเพาะเชื้อชนิดอ่อน ๆ เข้าไปในร่างกายที่แข็งแรงดี เพื่อให้เกิดอาการ ไข้ชนิดน้อย ส่วนการฉีดวัคซีนนั้นเป็นการใช้เชื้อฝีดาษเข้ามาสร้างภูมิคุ้มกันโรคฝีดาษ (วิลเลียม เอส. แบริดเลย์, 2527, หน้า 132)

วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2379 เป็นครั้งแรกที่หมอบริดเลย์ได้ทดลองการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ โดยวิธีฉีดหนองเชื้อเข้าไปบริเวณแขนของเด็ก ๆ ประมาณ 15 คน การทดลองครั้งนี้มีความสำคัญต่อหมอบริดเลย์มาก เพราะช่วงเวลานั้นคนในประเทศสยามเป็นไข้ทรพิษกันมาก ถ้าการรักษาได้ผลก็จะทำให้ได้รับการยอมรับจากประชาชนและเป็นการง่ายที่จะเผยแพร่ศาสนามากยิ่งขึ้น ผลจากครั้งแรกที่หมอบริดเลย์ทำการปลูกฝีในเด็กปรากฏว่าไม่ประสบผลสำเร็จ แต่หมอบริดเลย์ก็ยังพยายามทำการทดลองปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษต่อไป และได้เข้าไปขอความร่วมมือจากพระยาพระคลังซึ่งก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ทั้งยังอนุญาตให้หมอบริดเลย์สามารถเรียกเอาขวัญข้าวจากคนที่ปลูกฝีแล้วคนละ 1 บาท (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, 2506, หน้า 585)

หลังจากการทดลองปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษครั้งแรกในปีพ.ศ.2379 ซึ่งไม่ประสบผลสำเร็จนั้น ต่อมาในปีพ.ศ.2383 หมอบริดเลย์ก็สามารถปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษได้เป็นผลสำเร็จ แต่ยังคงประสบปัญหาเกี่ยวกับการขนส่งพันธุ์หนองฝีที่ต้องขนส่งทางเรือเป็นระยะทางไกลจากประเทศตะวันตก จึงทำให้พันธุ์หนองฝีบางส่วนเสื่อมคุณภาพ หนองฝีที่เหลือก็ไม่สามารถนำมาทำการปลูกฝีให้ได้ครบจำนวนคนที่ต้องการปลูกได้ทั้งหมด หมอบริดเลย์จึงคิดนำหนองจากเด็กที่ปลูก

ขึ้นงามแล้วนำมาปลูกต่อ ๆ ไปให้กับคนอื่น ๆ ซึ่งก็ได้ผลดีเช่นเดียวกัน

ผลจากความสำเร็จในครั้งนี้ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้รับสั่งให้หมอลหลวงทั้งหมดไปหัดปลูกทรพิษจากหมอบรัดเลย์ เพื่อจะได้ไปปลูกทรพิษให้แก่ราษฎรทั่วไป การปลูกทรพิษจึงเริ่มกระทำกันอย่างจริงจัง แม้หมอเคลยศักดิ์ก็ได้รับการฝึกหัดปลูกทรพิษเช่นเดียวกัน เมื่อการดำเนินงานเป็นไปด้วยดี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดพระราชทานเงินแก่หมอลหลวงและหมอบรัดเลย์เป็นรางวัล ดังความว่า

เมื่อพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบการปลูกฝ้ายเด็ก ๆ ของเราประสบผลสำเร็จ พระองค์ทรงรับสั่งให้นายแพทย์หลายคนรับการอบรมจากข้าพเจ้า... ในฤดูนั้นวังสนทนาในบางกอกต่างกล่าวขานถึงการปลูกฝ้ายทั้งนั้น คนหลายพันได้รับการปลูกฝ้ายอย่างได้ผล ไม่มีใครเสียชีวิตทั้ง ๆ ที่การติดต่อกับโรคฝ้ายโดยธรรมชาติแล้วจะถึงตาย... เมื่อสิ้นโรคระบาดพระคลังก็ส่งข่าวมาว่าพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเงินสามชั่ง (๑๔๕ เหรียญ) ให้กับข้าพเจ้า (วิลเลียม เอส. แบรดเลย์, 2527, หน้า 132-137)

ผลสำเร็จจากการปลูกฝ้ายป้องกันไข้ทรพิษของหมอบรัดเลย์ ทำให้กลุ่มเจ้านายและขุนนาง รวมถึงประชาชน ต่างเริ่มให้ความสนใจ ยอมรับ และให้ความศรัทธามิชนารีในฐานะแพทย์มากขึ้น

### 1.2.3 การผ่าตัด

การผ่าตัดเป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์การแพทย์อีกแขนงหนึ่งที่หมอบรัดเลย์ได้แสดงให้เห็นคนไทยเห็นว่า การสูญเสียอวัยวะไม่ได้ทำให้ถึงแก่ชีวิต แต่เป็นการช่วยรักษาชีวิตไว้ โดยได้แสดงวิธีการผ่าตัดตามแบบแพทย์แผนตะวันตกเป็นครั้งแรกเมื่อพ.ศ.2380 ในงานฉลองวัดประยุรวงศ์ โดยขณะที่มีการฉลองกันนั้นปืนใหญ่ที่ใช้จุดไฟพะเนียงเกิดระเบิดขึ้น ทำให้สะเก็ดระเบิดถูกคนที่อยู่ในบริเวณนั้นเสียชีวิต 8 คน และบาดเจ็บอีกเป็นจำนวนมาก เจ้าพระยาพระคลังจึงได้เชิญหมอบรัดเลย์มาช่วยทำการรักษาผู้บาดเจ็บด้วย แต่ผู้บาดเจ็บส่วนมากสมัครใจที่จะรักษากับหมอไทยมีเพียง 2 คนเท่านั้นที่จะให้หมอบรัดเลย์รักษา โดยหนึ่งในสองคนนี้เป็นพระสงฆ์ซึ่งกระดูกแขนแตกจำเป็นต้องตัดแขนทิ้ง หมอบรัดเลย์จึงได้ทำการผ่าตัดแขนของพระสงฆ์ ณ สถานที่เกิดเหตุนั่นเอง การผ่าตัดครั้งนี้ถือเป็นการผ่าตัดครั้งแรกของหมอบรัดเลย์ที่เกิดขึ้นในเมืองไทย ดังพงศาวดาร ความว่า

วันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๕ วันที่มีการฉลองวัดอัมมวงศของสมเด็จพระสังฆราชใหญ่ บิดาของท่านผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีการมหรสพมากมายหลายอย่าง คิดว่าจะเป็นการดีที่จะเอาปืนใหญ่ทำเป็นไฟพะเนียงอย่างดอกไม้ไฟธรรมดา เพื่อทำให้เป็นของแปลกประหลาดเลื่องลือในครั้งนั้น แต่เกรงว่าปืนจะถีบแรงนักจะเป็นอันตรายแก่คนดู จึงให้เอาโคนกระบอกปืนฝังลงไปในแผ่นดิน แต่กลับถีบแรงกว่าที่คาดกันมาก พอจุดปืนใหญ่ก็จะระเบิดแตกออกเป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่ ถูกคนที่อยู่ในนั้นตาย ๘ คน และเจ็บป่วยอีก

มากกว่ามาก หมอบรัดเลย์อยู่ห่างจากที่เกิดเหตุราว ๆ ๖ เส้น ๕ วา ในทันใดนั้นเอง เจ้าพระยาพระคลังก็ให้มาเรียกไปรักษาผู้บาดเจ็บ แต่มีน้อยคนที่เต็มใจให้หมอบรัดเลย์รักษา โดยมากนิยมหมอไทยซึ่งไม่รู้จักการใช้มีดหรือเครื่องมือผ่าตัดแต่อย่างใดแก่ผู้ที่ต้องบาดเจ็บ ใช้แต่น้ำมันมะพร้าวทาที่แผลหรือดมยาให้กินเท่านั้น ในพวกคนบาดเจ็บที่ให้หมอบรัดเลย์รักษามีพระสงฆ์ไทยองค์หนึ่งซึ่งกระดูกแขนแตก อันจำเป็นต้องตัดแขนทิ้งเสียทีเดียว หมอบรัดเลย์จึงตัดแขนพระองค์นั้นในที่เกิดเหตุตนเอง ถึงเลื่องลือกันว่าก่อนหน้านี้คนไทยไม่รู้เลยว่าจะตัดร่างกายมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้เช่นนี้ด้วย พระสงฆ์ที่ทนการผ่าตัดได้ไม่นานเท่าใดก็หายดี ในเวลานั้นยังไม่มีโคลโรฟอร์มหรืออีเธอร์ใช้ในการดม หมอพวกมิชชันนารีอยู่คอยดูแลและปฏิบัติคนบาดเจ็บอยู่บนเตียงดิน เรเวอร์ ยอนสัน และโรเบิร์ต ฮันเตอร์ เพื่อนของพวกมิชชันนารีก็อยู่คอยช่วยเหลือด้วย คนบาดเจ็บที่ยอมอยู่ในความรักษาของพวกมิชชันนารีหายดีหมดทุกคน แต่ผู้ที่ปฏิเสธความช่วยเหลือของพวกมิชชันนารีนั้น ได้ตายเพราะบาดแผลเป็นจำนวนมาก (ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 31, 2506, หน้า 103-105)

จากความสำเร็จในการผ่าตัดครั้งนี้ ทำให้สามารถสร้างความเชื่อถือให้แก่หมอบรัดเลย์เพิ่มมากขึ้น ทั้งจากในหมู่ประชาชนและหมอหลวง หมอหลวงเริ่มยอมรับวิธีการผ่าตัดนี้ โดยการแนะนำให้เจ้าพระยาพลเทพทำการผ่าตัดรักษาต่อกระดูกคอกับหมอบรัดเลย์ แต่ในขณะนั้นเรื่องการผ่าตัดยังเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทย จึงทำให้เจ้าพระยาพลเทพเกิดความกลัวว่าจะไม่สามารถทนต่อความเจ็บปวดในการผ่าตัดได้ และกลัวว่าเลือดจะไหลออกจากบาดแผลมากจนทำให้เป็นอันตรายถึงแก่ชีวิต

อย่างไรก็ตามเมื่อได้รับการชี้แจงท่านก็ยอมรับที่จะทำการผ่าตัด แต่ด้วยเหตุผลที่ขณะนั้นเจ้าพระยาพลเทพยังรับการรักษาจากหมอหลวง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้มารักษา เจ้าพระยาพลเทพจึงทำหนังสือกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนหมอรักษาจากหมอหลวงมาเป็นหมอบรัดเลย์ พร้อมกับแนบบันทึกความเห็นจากหมอบรัดเลย์ในการผ่าตัดครั้งนี้ไปด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงอนุญาตซึ่งในกรณีนี้หมอบรัดเลย์ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอนุญาตให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รับการรักษาจากหมอฝรั่งนั้นเป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน นับได้ว่าเป็นการฝ่าฝืนประเพณีซึ่งเคยปฏิบัติอย่างเข้มงวดเป็นครั้งแรก เมื่อถึงวันทำการผ่าตัด พวกหมอหลวงมาชุมนุมดูการผ่าตัดครั้งนี้อย่างมากมาย การผ่าตัดประสบผลสำเร็จ เจ้าพระยาพลเทพสามารถมองเห็นเป็นปกติ จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง (Bangkok Calendar for the Year 1865, 1865, pp. 63-64)

ในการแพทย์แผนไทยที่มีมาแต่ครั้งอดีตนั้นไม่เคยปรากฏหลักฐานใดที่แสดงให้เห็นว่าไทยมีวิธีการรักษาโรคด้วยการผ่าตัดมาก่อน แม้การรักษาโรคที่เกิดจากอุบัติเหตุ เช่น แขนหัก

ขาหัก ก็มักจะรักษาด้วยการเสกเป่าน้ำมันหรือน้ำมันไฉ้สำหรับทาและนวด ถึงแม้ว่าในสมัยก่อนการปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้มีหมอเชื้อสายโปรตุเกสพวกหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในเมืองไทยมาก่อนหน้าที่หมอบรัดเลย์จะเดินทางเข้ามาเมืองไทย หมอชาวโปรตุเกสพวกนี้จะรักษาด้วยการผ่าตัด เช่น การผ่าฝีหนองโดยถือเป็นการผ่าตัดเล็ก เป็นต้น แต่ในการผ่าตัดใหญ่ ดังการผ่าตัดแขนของพระสงฆ์โดยหมอบรัดเลย์นั้นยังไม่มีผู้ใดเคยกระทำมาก่อน (Bangkok Calendar for the Year 1865, 1865, p. 63)

อนึ่ง การที่แพทย์แผนไทยไม่มีการรักษาโรคโดยการผ่าตัดนั้น อาจเป็นเพราะธรรมเนียมในสังคมไทยแต่อดีตนั้นไม่มีการผ่าพิสูจน์ศพ เมื่อมีผู้เสียชีวิตจะนำไปเผา ดังนั้นความรู้เรื่องกายวิภาคศาสตร์ของไทยจึงมีจำกัดมาก

#### 1.2.4 การสูติกรรม

การสูติกรรม หรือ การคลอดบุตรของคนไทยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยุคก่อนการปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตกนั้น สตรีหลังคลอดยังคงทำการอยู่ไฟโดยนั่งผ้าขัดเตี่ยวนอนบนกระดานแผ่นหนึ่งเรียกว่า “กระดานอยู่ไฟ” มีเตาสุ่มไฟอยู่ข้างกระดานนั้น การอยู่ไฟนี้จะกระทำเป็นเวลาประมาณ 15-30 วัน พร้อมกันนี้ก็ให้กินยาและทายาสมุนไพรไปพร้อมกันด้วย ลักษณะการบำบัดรักษาหญิงไทยหลังคลอดเช่นนี้ เป็นเพราะความเชื่อถือที่มีมาแต่อดีตของการอยู่ไฟว่าจะทำให้เลือดลมดี ร่างกายแข็งแรง ไม่มีอาการเจ็บป่วยเมื่อเข้าสู่วัยชรา แต่ทัศนะของหมอบรัดเลย์ในฐานะที่เป็นแพทย์ชาวตะวันตกได้มองเห็นถึงผลเสียของการอยู่ไฟว่า อาจจะทำให้หญิงหลังคลอดบางคนที่มีร่างกายอ่อนแอทนความร้อนไม่ได้ อาจจะเกิดล้มป่วย และอาจเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิต

หมอบรัดเลย์ได้พยายามเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการสูติกรรมตามแบบการแพทย์แผนตะวันตก โดยการให้หญิงหลังคลอดเลิกอยู่ไฟ และให้รับประทานอาหารที่มีคุณค่า มีประโยชน์ต่อร่างกาย แต่ไม่ได้รับความสนใจจากหญิงไทยมากนัก เพราะการอยู่ไฟเป็นประเพณีปฏิบัติที่ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน อย่างไรก็ตามหมอบรัดเลย์ยังคงพยายามเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการสูติกรรมตามแบบการแพทย์แผนตะวันตกต่อไป โดยทำการเรียบเรียงตำราสูติศาสตร์ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่า คัมภีร์ครรภ์รักษา

คัมภีร์ครรภ์รักษานี้หมอบรัดเลย์แปลและเรียบเรียงจากคัมภีร์ครรภ์รักษาของสหรัฐอเมริกา อีกทั้งได้จัดพิมพ์เป็นภาษาไทยและแจกจ่ายไปในหมู่หมอล่วงเป็นจำนวน 200 เล่ม เนื้อหาในคัมภีร์กล่าวถึงอาการ โรค และวิธีบำบัดโรคฝ่ายสูติกรรมตามแบบการแพทย์แผนตะวันตกไว้โดยละเอียด ตั้งแต่การปฏิสนธิไปจนถึงการพยาบาลหลังคลอด และเพื่อให้ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น หมอบรัดเลย์จึงลงรูปภาพประกอบตั้งแต่การปฏิสนธิ ลักษณะการเจริญเติบโตของเด็กในครรภ์ทุกระยะจนกระทั่งคลอด รวมถึงภาพเครื่องมือที่ใช้ในการสูติกรรมด้วย (มนัสวีร์ อุณหนันท์, 2505, หน้า 26)

แต่อย่างไรก็ตามการที่หมอบรัดเลย์เดินทางมาเมืองไทยนั้นมีจุดประสงค์เพื่อเผยแพร่วิทยาศาสตร์ ดังนั้นหมอบรัดเลย์จึงแทรกความเชื่อทางศาสนาไว้ในเนื้อหาของคัมภีร์การรักษา โดยในบทข้างต้นของคัมภีร์จะกล่าวถึงกำเนิดของโลกตามความเชื่อของศาสนาคริสต์ และในขณะเดียวกันก็ได้โยงศาสนาเข้ากับเรื่องการสุติกรรม ความว่า

อันความเจ็บปวดเวทนาเมื่อคลอดนั้น เป็นธรรมดาแต่แม่หญิงในเดิม เพราะแม่หญิงคนที่เป็แม่เดิมมนุษย์ทั้งปวงนั้น ได้กระทำผิดต่อพระยะโฮวาเจ้าผู้สร้างมนุษย์ แม่หญิงนั้นลอบกินผลไม้ที่พระเจ้าห้าม พระเจ้าจึงลงอาญาสาปสรรให้หญิงนั้นคลอดยากลำบาก เวทนานัก หญิงทั้งปวงที่เป็นลูกหลานเหลนเชื้อสายต่าง ๆ กันมาก็พลอยผิดพลอยบาปตามแม่หญิงเดิมทุก ๆ คน เขาจึงได้คลอดถูกยากลำบากเวทนาทุก ๆ คน จะเป็นเช่นนี้ตลอดไปสิ้นโลกย์ (แคนบิช บรัดเลย์, 2385, หน้า 65)

จะเห็นได้ว่าการที่หมอบรัดเลย์นำความเชื่อในทางคริสต์ศาสนามาโยงเข้ากับเรื่องการสุติกรรมเช่นนี้ อาจจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้จุดมุ่งหมายของหมอบรัดเลย์ในการที่จะสร้างความเชื่อถือในกลุ่มหมอหลวงนั้นไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะนอกจากวิธีการรักษาพยาบาลที่แตกต่างกันจนเกินไปได้ยากที่หมอหลวงจะยอมรับได้ในเวลาอันสั้น อีกทั้งความรู้ที่สะสมมาแต่โบราณนั้นได้ปลูกฝังจนเป็นประเพณี เมื่อมาเพิ่มความเชื่อในเรื่องศาสนาคริสต์เข้าไป จึงทำให้บรรดาหมอหลวงเกิดความคลางแคลงใจและไม่เชื่อถือ ดังนั้น ภายหลังจากที่หมอบรัดเลย์เรียบเรียงคัมภีร์การรักษาขึ้นแล้ว จึงยังคงไม่ปรากฏหลักฐานว่าหมอบรัดเลย์ได้ถวายนการสุติกรรมแบบการแพทย์แผนตะวันตกแด่หมู๋เจ้านายชั้นสูงแต่อย่างใด

ภายหลังการเรียบเรียงคัมภีร์การรักษาต่อมาเป็นเวลา 10 ปี ในปีพ.ศ.2395 หมอบรัดเลย์จึงได้มีโอกาสถวายการรักษาพระสนมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก่อนหน้านั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าจุฑามณีทรงเชิญหมอบรัดเลย์มารักษาหม่อมและธิดาเพ็ญตลอดของพระองค์ ครั้นนั้นหมอบรัดเลย์ไม่สามารถช่วยชีวิตธิดาของพระองค์ไว้ได้ทัน เนื่องจากเจ้าฟ้าจุฑามณีมีพระตำริจะเลิกใช้หมอไทยที่เคยถวายพระโอสถรักษาพยาบาลหม่อมของพระองค์ และจะมอบหมายให้หมอบรัดเลย์เป็นผู้รักษาแทน แต่เจ้าฟ้าจุฑามณีไม่สามารถกระทำได้ เพราะพระราชมารดาเหล่าภคินี และหมอหลวง ต่างไม่เห็นด้วยตามพระตำรินั้น (ยุวดี ตปนิยากร, 2522, หน้า 103)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หมอบรัดเลย์เข้าถวายการรักษาพระสนมหลังมีพระประสูติกาล เมื่อหมอบรัดเลย์ได้เข้าไปเพื่อถวายการรักษาพบว่าพระสนมกำลังผทมเพลิง (อยู่ไฟ) ห้องที่พระสนมบรรทมอยู่นั้นถูกปิดประตูและหน้าต่างจนหมดทุกบาน อากาศไม่สามารถถ่ายเทได้ หมอบรัดเลย์จึงให้นำเอาไฟสำหรับผทมเพลิงออกไปและให้เปิดประตูหน้าต่างเพื่อให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก จากนั้นจึงถวายโอสถ และอาการของพระสนมก็ทรงทุเลา ดังนั้นทักของหมอบรัดเลย์ ความว่า

ได้มาเชิญตัวไปตั้งแต่เช้า เพื่อไปเฝ้าเยี่ยมพระมเหสีพระองค์หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเพิ่งมีพระประสูติกาล ข้าพเจ้าได้เข้าไปในพระราชฐานชั้นใน อันเป็นที่ประทับของฝ่ายใน ซึ่งยังไม่เคยมีชาวยุโรปคนใดได้รับอนุญาตให้เยี่ยมกรายเข้าไปเลย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงขอร้องให้ข้าพเจ้าถวายเป็นการรักษาพยาบาลพระนาง พระองค์ทรงเป็นห่วงเป็นใยในพระนางเป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้ถนอมเข้าไปและจัดเตาไฟที่พระนางกำลังบรรทมเพลิงอยู่ออกไปให้ห่าง และข้าพเจ้าได้ถวายเป็นการรักษาโดยได้ถวายไอศถ แล้วในไม่ช้าพระนางก็ค่อยทุเลา (สเปนบ๊อด โลว์ มอฟเฟ็ต, 2520, หน้า 186)

ความสำเร็จในการบำบัดรักษาหญิงหลังคลอดของหมอบรัดเลย์ครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการสุติกรรมตามแบบการแพทย์แผนตะวันตกในเมืองไทย และจากที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่าอิทธิพลของการบำบัดรักษาหญิงหลังคลอดตามแบบเก่ายังคงมีอิทธิพลอยู่มาก ถึงแม้ว่าจะมีเจ้านายชั้นสูงบางพระองค์เชื่อถือในวิธีการบำบัดรักษาแบบใหม่ แต่ก็ยังคงไม่อาจเปลี่ยนความเชื่อของหมู่เจ้านายโดยเฉพาะฝ่ายในรวมถึงหมอหลวงในการรักษาพยาบาลหญิงหลังคลอดตามแบบดั้งเดิมได้

## 2. ปัญหาในการดูแลรักษาสุขภาพตามแบบการแพทย์แผนไทย

การแพทย์แผนไทยเป็นการแพทย์แบบตะวันออกที่พิจารณาความเจ็บป่วยของบุคคลเป็นแบบองค์รวม กล่าวคือ ถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายผิดปกติ ย่อมส่งผลต่อส่วนอื่นของร่างกายด้วย และการแพทย์แผนไทยยังถือว่าภาวะความเจ็บป่วยนั้นมีได้หมายถึงแต่ความผิดปกติของร่างกายเท่านั้น แต่จะรวมไปถึงสภาวะจิตใจของผู้ป่วยที่มีต่อโรคภัย และสิ่งแวดล้อมรอบตัว (พระประชาปสนุณรมโม, 2529, หน้า 73)

นอกจากนี้การแพทย์แผนไทยยังพิจารณาสาเหตุของความเจ็บป่วยว่าเกิดจากการเสียสมดุลของธาตุภายในร่างกายผู้ป่วย รวมถึงการเสียสมดุลระหว่างผู้ป่วยกับภาวะธรรมชาติ ดังนั้นการบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วยจึงเป็นการปรับภาวะการเสียสมดุลดังกล่าวให้เป็นปกติ โดยมีวิธีการรักษาหลายวิธีมิได้มุ่งใช้ยาแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งแตกต่างจากการแพทย์แผนตะวันตกที่ได้พิจารณาความเจ็บป่วยของบุคคลเป็นแบบองค์รวม หากแต่เป็นการมองเฉพาะส่วน มุ่งหาสาเหตุของความเจ็บป่วยไปที่เชื้อโรค และมักบำบัดรักษาโดยการให้ยาเป็นสำคัญ

ทั้งนี้การแพทย์แผนไทยมีวิธีการสะสมองค์ความรู้สืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่นเป็นเวลาหลายชั่วอายุคนทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่การสืบทอดองค์ความรู้ทางการแพทย์แผนไทยนี้มักสืบทอดกันมาโดยไม่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ซึ่งต่างจากการแพทย์แผนตะวันตกที่จะยอมรับและยึดถือความรู้ที่ได้จากการค้นคว้าและทดลองตามกระบวนการวิทยาศาสตร์แล้วเท่านั้น

จากความคิด ความเชื่อ และการพิจารณาปัญหาความเจ็บป่วยที่ต่างกันอย่างระหว่างการแพทย์แผนไทยกับการแพทย์แผนตะวันตกดังที่กล่าวข้างต้นนั้น หากได้พิจารณาย้อนกลับไปใน



อดีตเมื่อครั้งที่การแพทย์แผนตะวันตกยังไม่เข้ามามีอิทธิพลในเมืองไทย การดูแลรักษาสุขภาพของคนไทยที่แม้ในบางครั้งการบำบัดรักษาอาจไม่ประสบผลสำเร็จ ไม่สามารถเยียวยาผู้ป่วยให้หายจากอาการเจ็บป่วยได้ แต่เมื่อการแพทย์แผนตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทในเมืองไทยและสามารถทำการดูแลรักษาอาการเจ็บป่วยเหล่านั้นได้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คนไทยเริ่มตระหนักถึงปัญหาในการดูแลรักษาสุขภาพตามแบบการแพทย์แผนไทย

## 2.1 การตรวจและวินิจฉัยโรค

การตรวจและการวินิจฉัยโรคตามแบบการแพทย์แผนไทย หมอจะใช้วิธีซักถามประวัติจากผู้ป่วยหรือคนใกล้ชิด ใช้การสังเกตอาการด้วยตาเปล่า และตรวจด้วยมือเปล่าเป็นหลัก ในการซักถามประวัติ หมอจะเริ่มถามจากประวัติส่วนตัวของผู้ป่วย เช่น ชื่อ ที่อยู่ ที่เกิด (ประเทศ สมุทฐาน) ชาติ อายุ (อายุสมุทฐาน) ประวัติครอบครัว ความประพฤติ การเจ็บป่วยในอดีต เป็นต้น ดังที่กล่าวข้างต้นแล้วว่าการพิจารณาสาเหตุของความเจ็บป่วยตามแบบการแพทย์แผนไทยนั้นมีสาเหตุได้จากการเสียสมดุลภายในร่างกายของผู้ป่วยเองและการเสียสมดุลระหว่างผู้ป่วยกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมรอบตัว ฉะนั้นการซักถามประวัติของบุคคล จึงถือเป็นการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเพื่อใช้ในการวินิจฉัยโรคต่อไป

เมื่อซักถามประวัติส่วนตัวของผู้ป่วยแล้ว จากนั้นหมอจะถามถึงประวัติของโรค เช่น ล้มเจ็บตั้งแต่เมื่อไร (กาลสมุทฐาน) มีเหตุอย่างไรจึงเจ็บ อาการตั้งแต่แรกเจ็บจนมาพบหมอ อาการหนักเบาตามช่วงเวลาในวันหนึ่ง ๆ (กาลสมุทฐาน) การรักษาพยาบาลที่ได้รับมาก่อน อาการในปัจจุบันขณะที่ตรวจที่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า เป็นต้น

เมื่อหมอซักถามประวัติทั้งของบุคคลและโรคแล้ว ต่อมาหมอจะเริ่มตรวจร่างกาย ตรวจอาการของผู้ป่วยด้วยตาเปล่าและมือเปล่า เช่น ดูรูปร่าง กำลัง สติอารมณ์ ซิพจร การหายใจ ลิ้น ตา ผิวพรรณ ตรวจเฉพาะที่ป่วย (บาดแผล) ดูเหงื่อที่ออก เป็นต้น

นอกจากนี้หมอจะถามความรู้สึกจากผู้ป่วยว่าความรู้สึกภายในและภายนอกในร่างกายเป็นอย่างไร ความรู้สึกในปากและลำคอเป็นอย่างใด อาหารและการบริโภคของผู้ป่วยเป็นอย่างไร รวมทั้งถามถึงการนอน และลักษณะการขับถ่ายด้วย

ส่วนการตรวจอวัยวะภายในนั้น แต่เดิมหมอจะใช้หูแนบลงไปกับหน้าอก หรืออวัยวะต่าง ๆ ของผู้ป่วยเพื่อฟังการเต้นของหัวใจหรือส่วนอื่น ๆ ต่อมาวิวัฒนาการมาเป็นการใช้เขาควางที่ตัดปลายด้านแหลมออก แล้วใช้จรดลงไปกับหน้าอกของผู้ป่วยเพื่อฟังการเต้นของหัวใจ (โครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ไทย, 2521, หน้า 19) แต่ในการแพทย์แผนตะวันตก หมอจะใช้เครื่องมือที่เรียกว่า หูฟัง (Stethoscope) ทำการตรวจและฟังเสียงการทำงานของอวัยวะภายในร่างกาย ซึ่งถือได้ว่าการฟังและการตรวจมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะสามารถได้ยินเสียงการทำงานของอวัยวะภายในชัดเจนขึ้น ทำให้หมอสามารถนำไปเป็นข้อมูลประกอบการวินิจฉัยและรักษาโรคได้อย่างแม่นยำมากขึ้น (ราตรี วานิชลักษณ์, 2521, หน้า 34)

เมื่อหมอตรวจได้ข้อมูลเพียงพอที่จะให้เห็นได้แล้ว จึงจะให้การวินิจฉัยว่า คนไข้มีอาการเช่นไร มีโรคนิใดโร ชื่ออะไร โรคนั้น ๆ มีที่แกแอะไรเป็นคั้นเหตุ สมภูฐานอะไร (ธาตุ อุตุ อายุ กาล ประเทศสมภูฐาน พิกัด) อะไรขาด อะไรเกิน หรือกระทบกระทั่งอะไร จึงเป็นเหตุ วิปลาสนั้น โรคเช่นนี้ จะเยียวยาแก้ไขด้วยวิธีใด สรรพคุณยาสำหรับที่จะบำบัดโรคนั้นๆควรเป็น อยางไร ควรวางยาให้ตรงกับธาตุ (ที่กำเรบ หย่อน พิการ) ให้ถูกกับกาลเวลา ฤตุ อายุ ประเทศ (พระยาพิศณุประสาทเวช, 2529, หน้า 34)

จะเห็นได้ว่าการตรวจและการวินิจฉัยโรคตามแบบการแพทย์แผนไทยดังที่มีมาแต่อดีตนั้น จะใช้ข้อมูลจากการบอกเล่าของผู้ป่วย และลักษณะอาการที่หมอสังเกตได้ด้วยตาเปล่า รวมถึงการตรวจด้วยมือเปล่าเป็นหลัก ยังไม่มีอุปกรณ์หรือเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการตรวจ ทดเทียบกับการแพทย์แผนตะวันตก ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การตรวจและวินิจฉัยโรคตามแบบ การแพทย์แผนไทยในบางกรณีนั้นอาจจะคลาดเคลื่อนและไม่แม่นยำ ซึ่งมีผลให้การบำบัดรักษา เป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป กล่าวคือ อาจต้องใช้เวลาในการรักษานานมากขึ้นจนกว่าผู้ป่วยจะหาย กลับมาเป็นปกติ

## 2.2 การบำบัดรักษาโรค

การบำบัดรักษาโรคในทางการแพทย์แผนไทย โดยมากจะใช้สมุนไพรในรูปแบบ ต่าง ๆ เช่น ยารับประทาน (ยาหม้อ ลูกกลอน ยาผง) ยาทา ยาหยอด ยากวาด อบยา รมยา เป็นต้น สำหรับโรคบางชนิดนั้นอาจใช้วิธีนวด ประคบ ส่วน โรคเกี่ยวกับกระดูก ถ้ากระดูกหักจะมีการดัด กระดูกให้เข้าที่ ทาน้ำมัน และเข้าเฝือกไม้ไผ่ ในหญิงหลังคลอดจะต้องมีการอยู่ไฟ และให้งค ของแสงต่าง ๆ ด้วย

นอกจากนี้การแพทย์แผนไทยที่มีมาแต่อดีตยังนิยมใช้วิธีการทางศาสนาพุทธ ศาสนา พราหมณ์ และไสยศาสตร์เข้าช่วยอีกด้วย เช่น จตุรูปเทียนกราบพระ บูชาพระอินทร์พระพรหม การ เสกเป่าพ่นรดน้ำมัน การเข้ามาน วิปัสสนา การทรงเจ้าเข้าผี เป็นต้น อยางไรก็ตามวิธีการต่าง ๆ ที่ ยกตัวอย่างข้างคั้นนี้เป็นความเชื่อความศรัทธาของคนไทยที่สั้งสมมาแต่อดีต แม้จะยังพิสูจน์ให้เห็น ไม่ได้ในทางวิทยาศาสตร์ แต่ถือได้ว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่ช่วยสร้างเสริมกำลังใจ ยึดเหนี่ยวจิตใจ ให้มี กำลังต่อสู้กับโรคภัยของผู้ป่วย

การบำบัดรักษาสุขภาพและอาการเจ็บป่วยของคนไทยด้วยวิธีต่าง ๆ อันได้แก่ การใช้ ยา การนวด และการสวดกรรม นับแต่อดีตจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนคั้น ยุคก่อนปรับปรุง ประเทศนั้น วิธีการบำบัดรักษาในส่วนของการสวดกรรมเป็นวิธีการหนึ่งที่มักปรากฏในหลักฐาน เอกสารต่าง ๆ ทั้งที่บันทึกโดยคนไทยและชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารที่บันทึก ทศนะของชาวต่างประเทศไว้ว่า หญิงไทยหลังคลอดและทารกแรกเกิดมักประสบปัญหาจากการติด เชื้อโรคจนถึงแก่ความตาย ดังที่ในปัจจุบันการแพทย์แผนตะวันตกระบุว่าเป็นเชื้อบาดทะยักที่เกิด จากวิธีการทำคลอดและใช้อุปกรณ์ที่ไม่สะอาดเพียงพอ แต่ในอดีตเชื่อว่าเป็นเพราะการกระทำจากผี

นอกจากนี้หญิงหลังคลอดที่มีร่างกายอ่อนแอบางคนยังต้องประสบปัญหาจากการอยู่ไฟตามความเชื่อและประเพณีปฏิบัติที่มีมาอย่างยาวนาน

การสูติกรรมหรือการผดุงครรภ์ของคนไทยในอดีตนั้น ถือได้ว่ามีส่วนสำคัญต่อความอยู่รอดทั้งแม่และทารก กล่าวคือ ข้อมูลจากเอกสารหลักฐานที่ถูกบันทึกไว้ พบว่าแม่หรือทารก มักเสียชีวิตในเวลาต่อมาหลังจากการคลอด โดยมีสาเหตุสำคัญของการเสียชีวิต คือ การติดเชื้อบาดทะยักในแม่และทารก อันเนื่องมาจากวิธีการทำคลอดและเครื่องมือที่ช่วยในการทำคลอดสะอาดไม่เพียงพอ

การทำคลอดและการดูแลช่วยเหลือของหมอดำแยในอดีตมักใช้วิธีการข่มท้อง ซึ่งในบางกรณีหากรุนแรงมากก็อาจเกิดอันตรายแก่แม่และทารกในครรภ์ได้ เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้วหมอดำแยมักใช้มือของคนควักเมือกออกจากปากและจมูกของทารก เพราะในอดีตยังคงไม่มีลูกสูบยางเช่นในปัจจุบันที่ใช้ดูดเมือกต่าง ๆ และเนื่องจากมือของหมอดำแยนั้นไม่สะอาดเพียงพอ มีการเปื้อนของเหลวต่าง ๆ จากช่องคลอด หรือ อาจเป็นอุจจาระที่ออกมาพร้อมกับการคลอดด้วย จึงเป็นเหตุให้ทารกติดเชื้อโรคได้ (สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ และ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, บรรณาธิการ, 2530, หน้า 105)

เมื่อทารกคลอดออกมาแล้วต้องทำการตัดสายสะดือ หมอดำแยในอดีตนั้นจะใช้ไม้ไผ่ตัดสายสะดือทารกหลังคลอด ซึ่งหากไม้ไผ่ไม่สะอาดก็อาจทำให้ทารกติดเชื้อบาดทะยักได้ นอกจากนี้เมื่อทารกคลอดออกมาแล้วแม่จะต้องคลอดรกออกมาด้วย และในขั้นตอนนี้หากร่างกายไม่สามารถขับรกออกมาได้เองตามปกติ หมอดำแยอาจใช้มือล้วงรก ซึ่งเป็นอันตรายอย่างยิ่ง อาจทำให้แม่ติดเชื้อถึงแก่ชีวิตได้ (สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ และ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, บรรณาธิการ, 2530, หน้า 105)

ในการบำบัดรักษาดูแลหญิงหลังคลอดของคนไทยในอดีต จะต้องให้หญิงหลังคลอดอยู่ไฟเพื่อให้มดลูกกลับคืนสู่สภาวะปกติ (เข้าอุ) โดยเร็ว การอยู่ไฟนี้ทำให้หญิงหลังคลอดที่มีร่างกายอ่อนแอมาก ไม่สามารถทนความร้อนและควันไฟได้ ประกอบกับไม่ได้รับประทานอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการที่หลากหลาย จะได้รับประทานเพียงข้าวกับเกลือเท่านั้น เพราะมีความเชื่อว่าหากรับประทานอาหารอย่างอื่นจะทำให้แสดง บาดแผลหายช้า ด้วยเหตุนี้จึงทำให้หญิงหลังคลอดบางคนเสียชีวิตได้ (สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ และ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, บรรณาธิการ, 2530, หน้า 106)